

2006 року на Покрову Пречистої Богородиці труну з прахом Арсена Річинського зустрів найстаріший храм (1600 року) Різдва Христового УАПЦ м. Тернополя. Поховали його прах на цвинтарі с. Підгородне біля м. Тернополя. 26 серпня 2009 року Богословська комісія з канонізації святих Української Автокефальної Православної Церкви причислила Арсена Річинського до лику святих сповідників Українського православ'я.

24 травня 1999 року Постановою № 683 Кабінет Міністрів України присвоїв Кременецькому медичному училищу (тепер медичний фаховий коледж) ім'я Арсена Річинського.

### Список використаних джерел

1. Альошина О. З'їзд української православної громадськості та культурно-освітніх організацій на Волині. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичне релігієзнавство. Вип. 7. Острог, 2012. 296 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 4, ч. 2. Нью-Йорк, 1966; Київ : Либідь, 1998. 400 с.
3. Нова дорога. 1918. № 1–2. 10 березня. 24 с.
4. Пундій П. Українські лікарі : бібліогр. довід. кн. 1. Естафета поколінь національного відродження / голов. ред. Я. Ганіткевич. Львів; Чикаго, 1994. 327 с.
5. Річинський А. Курс гігієни (науки про здоров'я). Пристосований до програми VII–VIII класів гімназій ухваленої Мін. Нар. Освіти 18 вересня 1906р. / А. Річинський. Ізяслав на Волині, додаток до «Нової дороги» – Вісника Ізяславської Повітової Народньої Ради. 1919. 379 с.
6. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський, 1933. 280с.
7. Річинський А. До щастя, слави і свободи! (про пластове виховання). Матеріали ІХ Річинських читань з міжнародною участю «Арсен Річинський в житті Заславщини і в контексті української науки». Київ–Кременець–Ізяслав, 2017. 140 с.

## МЕДИЦИНА ВОЛИНІ В ЛАБІРИНТАХ ІСТОРІЇ

Мойсеєнко В. О., Тарченко І. П., Тарченко Н. В.

м. Київ, Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця

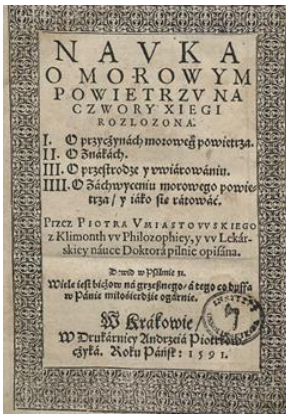
В статті розповідається про стан медицини в Україні, починаючи з далеких часів, коли наші волинські землі були у володінні Польщі, про спалахи інфекцій, шпиталі й аптеки, а також про відомих на той час волинських лікарів та аптекарів. Описується медичне обслуговування населення Волині після поділу Польщі, коли Правобережна Україна, частиною якої була Волинь, увійшла до складу Російської імперії, Східної Волині, що стала територією УРСР, а також Західної Волині, підпорядкованої Польщі. Згадуються світила медицини, які працювали у Волинській губернії і зробили великий внесок в розвиток медицини в Україні.

### Річ Посполита

Свою розповідь ми почнемо з далекого XVI сторіччя, коли волинські землі належали шляхетській Польщі. В ті далекі часи Луцьк, велике волинське місто, втім, як і багато інших у Європі, страждав від тотальної антисанітарії. Тут лютували епідемії, що сприймалися населенням здебільшого, як «божа кара за гріхи». Люди широко каялися, але продовжували виливати на вулиці зі своїх домівоч нечистоти.

Звичайно, були окремі світлі голови, які правильно розуміли стан справ, причини та наслідки. Один із них – Раймундус Каркассон, особистий лікар князя Василя-Костянтина Острозького та його сім'ї, доктор філософії й медицини Краківського університету. Він служив князю до глибокої старості, отримавши за роботу два села – Тростянець на Дубенщині та Добрин на Острожчині.

А свої інструменти та книги заповів зятю, Петру Ум'ястовському, також доктору філософії та медицини, які вивчав у Краковському та Болонському університетах. Лікував людей у Франції, Польщі, потім приїхав на Волинь, працював у Львові при дворі князів Чарторийських, та, врешті решт, Луцьку. Найчастіше у своїй практиці йому доводилося стикатися з бубонною чумою. І він видав наукову працю, яка називалася «*Наука о morowym powietrzu*» («Наука про чуму»), та вийшла в Кракові в 1591 році (фото 1). Першу частину роботи створив у Луцьку. Ця книга, де йшлося про походження хвороби, її попередження та лікування, мала дуже велике значення, книгу



схвально зустріли вчені, й навіть оспівували поети. По ній навчалися студенти через багато років після смерті автора.

*Фото 1. Книга Петра Ум'ястовського «Наука про чуму», видана у Кракові в 1591 р.*

URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/142-mikroby-staroho-lutska-iak-mishchany-boronylysia-vid-epidemii>

Проте загалом справи на Волині того часу були кепські. Так, Луцьк дуже страждав через брак чистої питної води. Брали її із річок Стир та Глушець, водовози розвозили вулицями міста. До речі, професія ця збереглася аж до ХХ сторіччя. Але в ті самі водойми містяни скидали відходи. Звичайно, через це люди хворіли [1].

Спалах інфекцій відбувався й тоді, коли через місто проходило військо – тобто, багато людей, які тривалий час знаходяться у великому скупченні та походах.

Найчастіше волиняни хворіли на чуму, дизентерію, тиф, віспу, малярію, ангіну, подагру та сифіліс. Іноді жителі Луцька просто тікали з міста від хвороб.

У 1652 році епідемія була така страшна, що населення зменшилося втричі. Іноді влада, намагаючись ізолювати вогнище інфекції, ставила блок-пости й нікого не випускала.

Проте, в місті в ті часи вже були лікарі, які вели свою практику, існували шпиталі та аптеки. Серед ескулапів городяни добре знали, зокрема, Мордуха Влоха, який звертався до народних методів – солодких сиропів, трав'яних настоїв, потінню у випарах над діжкою, наповненою гарячою водою із травами.

Аптек у Луцьку було досить багато. В них можна було купити трави, засоби тваринного походження, або мазі чи порошки, завезені купцями з інших земель. За зіллям часто приїжджали лікарі й з інших міст. У 30-х роках ХVІІ сторіччя тут навіть виникла аптекарська школа, якою завідував міський урядник Луцького магістрату Ян Гепнер.



Відомі імена луцьких аптекарів – Войтех Гоберчовського (фото 2), Петра Маримушича, Яна Жибровського, Войтех Мстиславовича, Францішко Златоцького [1].

*Фото 2. Луцький аптекар Войтех Гоберчовський*

А одна із старих аптек, якою відав наприкінці ХVІІІ сторіччя Ян Жолтовський збереглася й донині (фото 3, 6.)



*Фото 3. В цьому будинку по вул. Братковського у Луцьку була аптека пана Жолтовського*

URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/142-mikroby-staroho-lutska-iak-mishchany-boronylysia-vid-epidemii>

Що ж до шпиталів, то їх в ті часи відкривали при монастирях. Одна із перших згадок у XV сторіччі – шпиталь для хворих і калік, що знаходився біля церкви святого Якова. Його утримував князь Свидригайло, а працювали там ченці Пречистенського та Василівського монастирів.

У XVI сторіччі біля Лазарівської церкви стояв Руський шпиталь, яким опікувався магістрат (фото 4). На початку XVII сторіччя він згорів, і члени Луцького братства вирішили звести новий. Нагляд за будівництвом вів православний шляхтич Іван Виговський. Невдовзі лікарня вже працювала – вона стояла неподалік Глушецького мосту. За порядком слідували шпитальні старости з числа братчиків. Кошти збиралися із благодійних пожертв. Тут працювали лікар Олександр Музеллі та вищезгаданий аптекар Войтех Мстиславович. У 1761 році шпиталь згорів знову, але продовжував існування в інших будівлях.



*Фото 4. На цьому місці у Луцьку біля Лазарівської церкви був міський Руський шпиталь*

URL: <https://rayon.in.ua/news/234804-desiat-istorii-pro-meditsinu-minulogo-u-lutsku>

Був у місті в XVI сторіччі свій шпиталь і у вірменів – також поруч із церквою, на Вірменській вулиці.

Ще одну лікарню приблизно в той самий час відкрила Луцька дієцезія в Окольному замку біля костелу святої Трійці. Тут лікували старців, калік і збіднілих шляхтичів.

Наприкінці XVIII сторіччя у Луцьку відкрили свій шпиталь і євреї.

Серед інших місць, де волиняни могли отримати медичну допомогу, можна назвати Мале Межиріччя, що поблизу Острога. Там при монастирі Святої Трійці існувала лікарня, що стала невдовзі медичною установою Острозької академії. При самій колегії в Острозі також існував великий шпиталь, де працювали дипломовані лікарі та проходили практику старшокурсники [1].

Ще одну лікарню такого ж рівня відкрили Томаш Замойський зі своєю дружиною Катериною Острозькою (представницею славетного роду Острозьких) у Рівному в 1637 році.

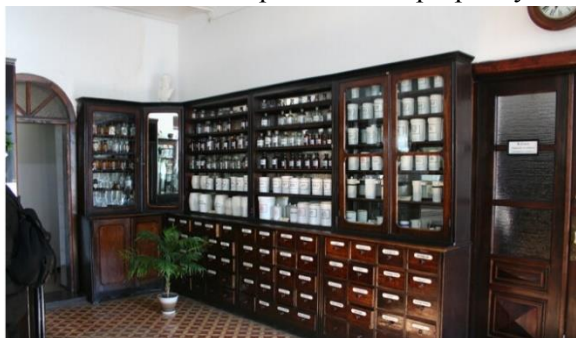
Слід визнати, що методи лікування в старі часи були суворі. Наприклад, якщо вражений інфекцією палець не заживав, його могли відтяти пилкою – без жодного знеболювання.

Одним із знаних благодійників того часу був Балтазар Тишка, канонік Луцької капітули (фото 5). У 1632 році він заснував шпиталь Святого Духа, де лікували всіх страждаючих незалежно від соціального стану або конфесійної належності.



*Фото 5. Благодійник Балтазар Тишка*

А ще він відкрив монастир ордену боніфратрів, основним завданням якого була допомога хворим. Лікували там безоплатно. Пізніше цей орден відкрив і першу в місті божевільню.



В XVII сторіччі Агнешка Станішевська заснувала та фінансувала шпиталь для убогих при монастирі бернардинів.

*Фото 6. Інтер'єр музею-аптеки Францішко Златоцького. Кінець 18 ст.*

URL: [http://culture-lutsk.org.ua/novyny/2020-03-26/rozpovidi\\_z-istoriyi-luts-ka](http://culture-lutsk.org.ua/novyny/2020-03-26/rozpovidi_z-istoriyi-luts-ka)

Наприкінці XVIII сторіччя численні благодійні притулки почала відкривати молода жінка на ім'я Юзефа Поляновська. Їй допомагали в цьому батьки та заможні городяни. Залучила вона до справи й приватних лікарів міста – вони надавали допомогу в її закладах безкоштовно.

Для благодійної діяльності пані Поляновської велику суму заповів внук короля Августа II, граф Фрідріх Мошинський. Після його смерті на ці гроші було відкрито шпиталь з окремою будівлею для венеричних хворих.

### Волинська губернія у XVIII–XIX ст.

У 1795 році внаслідок другого та третього поділів Польщі Правобережна Україна, частиною якої була Волинь, увійшла до складу Російської Імперії.

Головним містом Волинської губернії був Житомир. А сама губернія охоплювала території теперішніх Рівненської, Житомирської, Волинської, Хмельницької, частково Київської, областей.

Віднині організацією й утриманням лікарень, будинків для божевільних, притулків для інвалідів та сиріт займався приказ громадського піклування. Окремо створювалася дворянська опіка, що дбала про інтереси людей шляхетного походження.

Фактично тепер ці справи брала під свій контроль держава, а приватна ініціатива зводилася до мінімуму. Парафіяльна та монастирська системи допомоги також руйнувалися [2].

Ще більш посилила централізоване управління міністерська реформа 1802 року. Прикази громадського піклування підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ (МВС). До таких приказів входили вибрані представники дворян, міщан, селянства. Головував губернатор, але йому не дозволялося безпосередньо втручатися в справи – міг лише давати пропозиції, а ще слідкувати, щоб все йшло за законом. Слід зазначити, що діяли такі прикази тільки в містах. По селах же цю справу залишили на відкуп стихійним процесам і розсуду поміщиків.

У 1803 р. була створена «Експедиція державної медичної управи», у січні 1804 – медичний департамент, що займався, крім іншого, боротьбою з антисанітарією та епідеміями [2].

Лікарів же часто катастрофічно не вистачало. У Волинській губернії ця проблема стояла особливо гостро. Тому частково виконувати їх роль зобов'язували... священнослужителів. Так, вони повинні були говорити з прочанами про користь щеплень, і робити це не лише у храмі, а й обходячи домівки. А часто – навіть робити щеплення власноруч.

Під час епідемій, разом із молебнями, священники повинні були говорити і про профілактику хвороби (фото 7). Мали вони виконувати й інші просвітницькі функції – наприклад, розповідати про сутність тих чи інших природних явищ, щоб здолати забобони та відвернути селян від користування послугами знахарів та самодіяльності в лікуванні. Розповсюджували священники серед прочан і просвітницьку літературу – «Народное здравие» та «Вестник Российского общества Красного Креста».

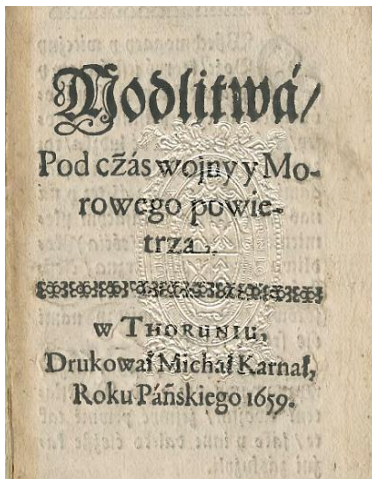


Фото 7. Книга «Молитва під час війни і чуми», якою користувалися священники під час проповідей, видана в Торуні 1659 р.

URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/142-mikroby-staroholutska-iaak-mishchany-boronylysia-vid-epidemii>

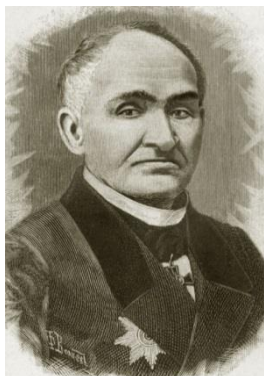
Про результати своєї діяльності вони регулярно звітували консисторії. А Волинський губернатор, коли проводив наради з питань охорони здоров'я, запрошував туди не тільки лікарів, а й протоієрея.

У XIX сторіччі з Волинню були пов'язані імена цілої низки наукових світил. Так, з 1805 року в новоствореному Кременецькому ліцеї викладав доктор медицини, професор Віллібальд Бессер – читав лекції з ботаніки, зоології, фармакогнозії. А ще – обіймав посаду директора ботанічного саду при ліцеї, де студенти збирали лікарські рослини, з яких потім робилися препарати (фото 8).



Фото 8. Доктор медицини Віллібальд Бессер

Великою повагою користувався Томас Адольф Волковинський, талановитий хірург з Острога, що працював у місті терапевтом більше 35 років. У 1817 р. в університеті м. Вільно він захистив докторську дисертацію на тему «Ревматичний кардит». В цій роботі він першим на основі особистих спостережень довів закономірність ураження серця при ревматизмі. Через 21 рік те ж саме довели росіянин В. Сокольський та француз В. Буйо, і описана ними хвороба отримала назву Сокольського–Буйо.



Інший виходець з Острога, що навчався в Острозькій духовній семінарії, а потім в Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії – Степан Хомич Хотовицький, доктор медицини і хірургії, ад'юнкт-професор кафедри «повивального мистецтва, судової медицини та медичної поліції», заслужений професор кафедри «акушерства і взагалі вчення про жіночих і дитячих хворобах» Імператорської Військово-медичної академії (фото 9, 10).

Фото 9. Професор Степан Хотовицький

Він першим заявив про необхідність виділення педіатрії в самостійний медичний напрям. За його підручником «Лікувально-народна настанова для духовних училищ» навчалися учні Волинської й Острозької духовних семінарій, Луцького духовного училища, Волинського єпархіального училища.

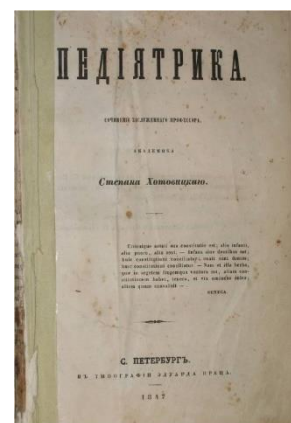


Фото 10. Підручник професора Степана Хотовицького, виданий 1847 р. в Санкт-Петербурзі

URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/142-mikroby-staroho-lutska-iaak-mishchany-boronylysia-vid-epidemii>



Дуже відомий в науковому світі й Людвіг Горецький, виходець з міста Рівного (фото 11).

Фото 11. Професор Людвіг Горецький

В 1848 році він закінчив медичний факультет Університету імені св. Володимира. Викладач Київського університету, ординатор терапевтичної клініки університету. В 1855 році захистив докторську дисертацію на тему «De sputis in pneumonia acuta primaria (супуроа Rokitansky)». В 1855 році працював помічником директора терапевтичної клініки. Ініціював відкриття в Києві клініки дерматології., Ним було складено перший звіт дерматологічної клініки Університету св. Володимира (1864–1865 рр.).

А ще провів у 1871 році перші щеплення киян проти віспи.

В 1855–1875 роках Людвіг Горецький працював лікарем в училищі графині Є. Левашової в Києві.

Народжений в Житомирі доктор медицини Кароль Шадек, що також працював в Київському університеті, написав ґрунтовні та перекладені на багато мов праці з дерматології та сифілідології.

У 1840-х роках недалеко від Луцька, поруч з дорогою на Володимир-Волинський, на березі річки Стир почали зводити великий військовий шпиталь, для якого використовували цеглу із залишків Окольного замку. Тут лікували не тільки військових, а й тих, хто захворів під час холерної пандемії.

У 1860 році за ініціативи хірурга, відомого громадського діяча та письменника Карла Качковського було створене товариство лікарів Волинської губернії. Його президентом якийсь час був доктор медицини Григорій Брунс [3].

З кінця 60-х років ХІХ сторіччя на Волині інтенсивно будуються повітові лікарні.

У 1870 р. створили Житомирський Комітет опікунства над хворими й пораненими (в майбутньому він перетворився на Житомирську міську організацію Товариства Червоного Хреста). Першою керівницею стала дружина Петра Грессера, волинського губернатора. У 1890 році сестри милосердя, які тут працювали, створили общину, при якій 15 травня 1890 року відкрилася амбулаторія.

З 1874 року в Житомирі почала діяти й школа фельдшерок-акушерок. Ці жінки стали першопрохідцями – адже в ті часи на Волині майже не існувало ніяких закладів з охорони материнства й дитинства. На весь край – єдиний пологовий будинок на 25 ліжок у Житомирі та пологове відділення земської лікарні.

В цій школі в різні часи працювали чудові викладачі – зокрема, з 1910 р. М.І. Лісіцин, який вперше на Волині запровадив анатомічні дослідження і написав підручник «Патологічна анатомія», доктор медицини В. І. Краснов, який створив посібник «Короткий курс шкіряних і венеричних хвороб». Гінекологію тут читав В.М. Биков. Після відкриття в 1909 році в губернській лікарні пологового відділення він організував при ньому філію для практиканток школи. Щоб краще поєднувати в навчальному процесі теорію та практику, запропонував створити медичний комбінат, який би складався з фельдшерської школи, пологового відділення губернської лікарні та її філії в повітових лікарнях [2].

В грудні 1895 року відчиняє двері новий лікарняний заклад у Житомирі, по вул. Дівочій, 3 (згодом йому судилося стати Житомирською обласною лікарнею) – у невеличкому двоповерховому будинку. Тут було 15 стаціонарних ліжок та амбулаторія з платним лікуванням. Але вплив хворих виявився надто великий і невдовзі лікарню довелося розширити. У 1898 році

відкрилася поліклініка з хірургічним, терапевтичним, отоларингологічним та гінекологічним кабінетами.

У 1902 році створюється Любарська лікарська дільниця, та сільська лікарня у Містечку Любарі, що в Новоград-Волинському повіті. Заклад вважався земським. В ньому було 5 палат, кабінети лікаря, акушерок та фельдшерів, операційна, аптека (фото 12).

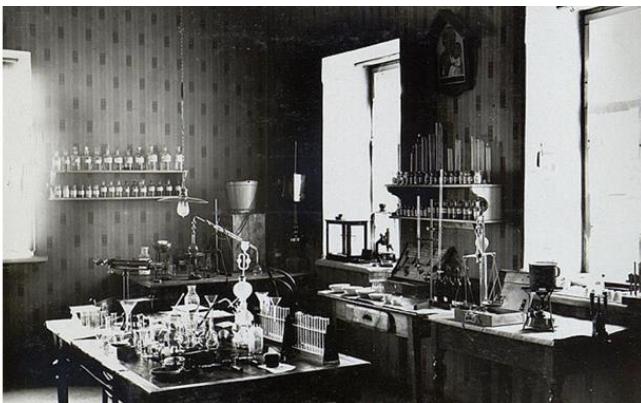


*Фото 12. Земська лікарня в Новоград-Волинському повіті*

У м. Коростені на той час існувала одна амбулаторія із платними послугами [2].

У Луцьку довгий час головне навантаження приймала на себе земська лікарня. Але вона не завжди могла справитися через надто мале приміщення. Голова ради шпиталю клопотався про виділення коштів на будівництво нової лікарні, проте справа ця вирішилася аж у 1918-му, після бурхливих подій та зміни декількох влад.

У 1895 році на Волині спалахнула занесена з Австрії епідемія азіатської холери. Із 14 тисяч захворілих померло 38 %. У Луцьку хворих забирала в холерні бараки спеціальна фіра, що їздила вулицями. Ситуацію погіршувала антисанітарія, що царила в місті. Головним розсадником був базар на Парадному майдані. Врешті решт, за кілька років його ліквідували, та зробили на цьому місці публічний сад.



А на початку ХХ сторіччя саме в Луцьку, в замку Любарта, заснували хіміко-бактеріологічну лабораторію, першу на Волині. Крім іншого, тут досліджували якість води та продуктів харчування (фото 13).

*Фото 13. Хіміко-баклабораторія в замку Любарта*

URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/142-mikroby-staroho-lutska-iaak-mishchanyboronylysia-vid-epidemii>

Попри активний розвиток державної медицини, дуже затребуваною залишалася й приватна лікарська практика. Серед знаних лікарів можна назвати Адама Войничя, випускника лікарського відділу Варшавського університету. Окрім лікарської практики, він займався краєзнавством і суспільною діяльністю. Обирався гласним Луцької міської думи, був секретарем луцького лікарського товариства, брав участь у заснуванні Товариства краєзнавства та опіки над пам'ятками минулого. У 1922 році написав монографію «Луцьк на Волині».



Знали лучани й лікаря Йосипа Почебута, і завідувача епідемічної лікарні Мойсея Рафаловського, і голову Товариства луцьких лікарів терапевта Франца Мілашевського (фото 14). Останній брав участь в організації лікарні Червоного Хреста, а під час спалаху епідемії холери завідував холерним баракком і був організатором боротьби із пандемією.

*Фото 14. Голова товариства луцьких лікарів терапевт Франц Мілашевський. 1922 р.*

А у місті Острозі великою загальною повагою користувався лікар-хірург Петро Сігізмундович Паславський. Окрім хірургічної практики, він читав для студентів лекції, що мали дуже велику популярність не тільки у студентів, а й у лікарів. Лекції стенографувалися та розповсюджувалися як навчальний посібник. До речі, вони й досі не втратили своєї актуальності.

З 1889 по 1903 роки цей лікар безкоштовно робив операції в хірургічному баракку Імператорського Варшавського Університету імені Олександра II та в амбулаторії при Варшавській общині сестер милосердя ім. Св. Єлизавети.

У 1906 році він вперше на Україні видалив велику пухлину щитоподібної залози. А у 1923 році за його активної участі було створене Острозьке товариство боротьби з туберкульозом, завдяки якому безкоштовно здійснювалися амбулаторний прийом хворих і рентгенівське обстеження.

Спеціалістів середнього медичного персоналу на Волині на початку ХХ сторіччя готували в декількох закладах – у Кременецькій та Волинській фельдшерських акушерських школах, Волинській і Рівненській школах сестер милосердя при Волинському відділенні Російського Червоного Хреста, у Волинській і Рівненській школах сестер-жалібниць.

У 1910 році була організована Рівненська община сестер милосердя. В перший рік до неї прийняли 10 учениць, а в 1912-му їх нараховувалося вже 100. Викладали тут акушерство, санітарію, читали лекції з інфекційних та епідемічних хвороб, фармакології тощо. Священик викладав Закон Божий. У 1911 році при закладі відкрили лікарню, де приймали в день до 40 пацієнтів. Майбутні сестри доглядали тут, крім іншого, інфекційних хворих, ракових, проводили щеплення проти віспи.

Дуже важкими виявилися на Волині 1904–1915 роки, коли лютували скарлатина та черевний тиф. Із 117 тисяч випадків захворювань медична допомога була надана лише 2–3 %. Не вистачало лікарень та лікарів, а ще, за умов платної медицини, хворі далеко не завжди могли розрахуватись.

В 1912 році в Житомирі коштом князя Володимира Вікторовича Волконського та його сестри графині Надії Вікторівни Толстой була відкрита офтальмологічна лікарня, де допомога мала надаватися безкоштовно. В ті часи на Волині була дуже розповсюджена трахома – інфекційне захворювання, що виникає через недостатнє дотримання гігієни. Хворіли люди цілими сім'ями, а то й навіть селами.

Князь Волконський пожертвував Волинському Земству на лікарню 231.900 рублів, частина з яких – 61.900, була готівкою, а інше – в цінних паперах, що склали недоторканий фонд, на відсотки з якого заклад міг би існувати. Надія ж профінансувала зведення при лікарні Свято-Пантелеймонівської церкви.

Головним лікарем запросили молодого асистента очної клініки медичного факультету Київського університету Сергія Михайловича Тер-Арутюнянца. Він був учнем і другом видатного хірурга Володимира Філатова, який першим зробив операцію пересадки рогівки ока. Доктор Тер-Арутюнянц перейняв цей досвід та широко застосовував його в своїй лікарні. Лікар Тер-Арутюнянц пропрацював у клініці 45 років, виховавши багатьох учнів, які продовжили його справу [7].

У 1912 році земські збори Волинської губернії вирішили скасувати платню за лікування інфекційних хвороб. А психічно хворих почали лікувати за рахунок державної казни згідно з новим законом.

Загалом, в цей рік у Волинській губернії працювало 30 амбулаторій, 70 земських лікарень і 58 приватних, 3 акушерських пункти та 107 фельдшерських.

В невеликих містечках теж відкривалося все більше нових лікарень, часто приватним коштом – як амбулаторія зі стаціонаром на 4 ліжка у Коростені, збудовані місцевим поміщиком Скорупським.

Перша світова війна негативно вплинула на стан справ у медичній галузі. Так, інфекційні відділення при лікарнях земствами були зовсім закриті. Хоча в Луцьку й відчинила двері невелика повітова земська лікарня – на 60 ліжок, 40 з яких призначалося пораненим, а 20 інфекційним.

Персоналу там було усього 5 чоловік, 4 фельдшери та 1 лікар, чого, звичайно, виявилось недостатньо. А в 1915 році цей заклад прийняв велике навантаження, коли туди стали привозити інфікованих тифом [6].

В Житомирі лікарня на Дівочій, 3 була перетворена на шпиталь Червоного Хреста. Потім стала закладом для інвалідів війни [5].

Через край пересувалися великі групи військ, негативно впливаючи на санітарний стан. Після бурхливих подій революції, калейдоскопічної зміни влад та польсько-радянського збройного конфлікту була підписана Ризька мирна угода (18 березня 1821 р.), згідно з якою Польща та Радянський Союз поділили між собою українські та білоруські землі. Західна Волинь стала частиною Польщі, Східна – новоствореної УРСР.

### **Волинь після Жовтневого перевороту**

У 1919 році в краї лютували епідемії, серед яких особливо небезпечними були іспанка, холера, тиф. Протиепідемічними заходами займалася новостворена Обласна надзвичайна комісія. Щоб поліпшити санітарно-гігієнічний стан, будувалися суспільні лазні, серед населення велася просвітницька робота. В лікарнях відкривалися нові місця для ізоляції інфекційних хворих.

В листопаді 1920 року створили Національну комісію по боротьбі з епідеміями.

Питання подолання холери обговорювався і на скликаному в 1921 році губернському з'їзді.

У тому ж році при губернському відділі охорони здоров'я організували санітарно-гігієнічний відділ.

Ущухли епідемії лише на початку 1923 року. В 1920 році відкрилася ціла низка нових лікарень – у Радомишлі, Новоград-Волинському, Баранівці, Мархлевську, Держинську. Були відремонтовані всі дільничні заклади Житомирського повіту.

В 1923-му в Житомирі відчинив двері губернський тубдиспансер, в лісі організували дві колонії для хворих дітей, санаторій на 15 ліжок. Відкрили й відділення кістково-суглобового туберкульозу [5].

Відкрилися кабінети фізіотерапевтичної допомоги та водолікарні – зокрема, в Бердичеві, Коростені, Житомирі.

У 1925 році на I губернському з'їзді санітарних лікарів велику увагу приділили сільському населенню, умовам його праці та побуту. Невдовзі відкрили численні сільські амбулаторії – в Биківці, Мар'янівці, Студениці, Старосільці, Червоноармійську та дільничі лікарні – в Кодні та Романівці.

Організували й місця для отоларингологічних хворих при хірургічних відділеннях у Новоград-Волинському, Житомирі, Коростені, Малині.

В подальші роки лікувальна профілактична мережа розширилася ще більше. Хворим почали допомагати за місцем проживання. У Житомирі створили психоневрологічний диспансер. Значну увагу приділяли й охороні материнства та дитинства. В 1926 році в Коростені відкрили фельдшерсько-акушерську школу.

В Новоград-Волинському, Житомирі а потім Коростені були створені санітарно-бактеріологічні лабораторії.

В ці роки значний внесок в розвиток медицини краю зробив хірург Олександр Федорович Гербачевський, що обійняв посаду головного лікаря окружної лікарні Житомира (керував закладом впродовж 48 років). Закінчив гімназію у Варшаві. З 1907 року – студент медичного факультету Імператорського університету Святого Володимира в Києві. З 1912 року – ординатор в госпітальній хірургічній клініці при медичному факультеті цього університету; проходив ординатуру під керівництвом Миколи Волковича. З 1921 року переїжджає до Житомира.



Трудова діяльність Олександра Федоровича від моменту переїзду і до останніх днів життя була тісно пов'язана з розвитком охорони здоров'я на Житомирщині (фото 15).



*Фото 15. Житомирська обласна лікарня ім. О. Гербачевського. В 1895 р. був зведений двоповерховий корпус, пізніше сталася добудова*

### **Західна Волинь. Друга Річ Посполита**

У 1918 році, коли Польща тільки-но захопила Західну Волинь, медичні питання в ній належали до компетенції Міністерства внутрішніх справ. Рік потому було створене Міністерство охорони здоров'я, а при ньому – Окружні Ради охорони здоров'я (ОРОЗ), що мали вирішувати питання та місцях. Існували два відділи ОРОЗ – Львівський та Краківський [4].

Кожна Окружна Рада вмещувала в собі чотири секції, що поділялися за сферами відповідальності: профілактично-протиепідемічна, санітарно-гігієнічна, опікунська та організаційно-фахова.

Територію ж Західної України розділили на чотири воєводства: Львівське, Станіславське, Волинське й Тернопільське.

З оглядом на те, що в країні лютували епідемії різних видів тифів, створили ще Управління Головного надзвичайного комісара у боротьбі з епідеміями, яке існувало до 1923 року. У 1926–1928 роках на Волині розгорнули мережу амбулаторій, які функціонували завдяки добровільним внескам філантропів. Ці заклади були доповненням до державної системи та обслуговували найбільш вразливі верстви населення. Вони займалися лікуванням і профілактикою інфекційних хвороб, а також допомагали матерям і дітям. Тут існували, зокрема, молочні кухні. Кожні дитина та мати проходили декілька разів на рік профілактичний огляд.

Пізніше ці добродійні установи стали складовою частиною державної системи охорони здоров'я. Фінансувалися з різних джерел – кас хворих, держдотацій, добродійних внесків. У 30-х роках на Волині з'явилися кооперативи здоров'я, куди входили кооперативний лікар і середній медичний персонал – акушерки, фельдшери, гігієністи. Вони працювали із сільським населенням, зосередившись переважно на профілактиці захворювань. Кооперативи широко використовували різні просвітницькі заходи.

В державній структурі охорони здоров'я головною фігурою залишався, як і колись, за Австро-Угорщини, дільничний чи повітовий лікар, що працював у тандемі з воєводою-повітовим старостою. Він контролював інших лікарів та середній медперсонал, організовував профілактичні заходи тощо. До 1934 року його фінансувало місцеве самоврядування, і тільки потім – держава.

Поширеною була й приватна практика. Лікарі відкривали міні-заклади у власних будинках, де медсестрами служили члени родини. У складних випадках хворих відправляли у повітові міста, де були більші шпиталі.

У Луцьку існувало близько двох десятків приватних стоматологічних кабінетів. Дантистами були переважно жінки єврейської національності [1].

Майбутніх лікарів навчали у Львівському державному університеті імені Яна Казимира. У 1921–1924 роках існував ще Український таємний університет, що фінансувався завдяки пожертвам.

На Волині працювало, порівняно з іншими воєводствами, найменше лікарів із вищою освітою. Проте, фельдшерська допомога була тут на відносно високому рівні. Втім, фахівців вкрай не вистачало. Але середній медичний персонал завжди мав широкі можливості для перепідготовки та підвищення кваліфікації. Все навчання велося польською мовою.

У випадках хірургічних захворювань негайну допомогу в селах нерідко здійснити не було можливості через віддаленість до районної лікарні та браку транспорту. За даних обставин фельдшер змушений був опанувати хірургію. Лікували хворих різноманітні знахарі, цілителі, баби-повитухи. 1916 р. у місті Володимирі (Володимир-Волинському) з'явилася перша швидка медична допомога. Санітарного воза у Відні придбав капітан австрійської армії, комендант міста Гнат Мартинець [8].

На початку 30-х років ХХ сторіччя в центрі міста Володимир-Волинського була лікарня з амбулаторією та інфекційним відділенням, в селах-фельдшерські пункти (фото 16). Селян, як правило, лікували фельдшери. Дуже частими були сліпота та глухонімота новонароджених. За окупації Володимира австро- угорськими військами розповсюдженими були тиф і дизентерія. За даних обставин розгорталися пересувні шпиталі.

Відомий на той час лікар поляк Зінкевич, який побудував гарний будинок, в якому відкрив приватну жіночу консультацію. Лікував не тільки багатих, але й бідних. Історія зберегла ім'я ще одного приватного лікаря пана Люценського, який у своєму великому будинку з незвичним архітектурним стилем, з колонами, приймав хворих (будинок не зберігся). Пам'ятають лікаря Полянського, який також приймав пацієнтів вдома.



*Фото 16. Палата в лікарні у Володимир-Волинському в 30-ті роки ХХ ст.*

URL: <https://vidomosti-ua.com/volyn/115566>

Поширеною була платна медицина [4].

У Володимир-Волинському працював лікар Арсен Річинський, український культурно-освітній і громадський діяч (фото 17). Організатор «Пласту» у Володимир-Волинському, активний учасник боротьби за Українську автокефальну православну церкву. Неодноразово був заарештований польською владою, 1934 р органами НКВС, засланий до Казахстану, де і помер 1956 р.



*Фото 17. Президія Українського церковного з'їзду. Третій зліва лікар Арсен Річинський. 1927р. З фондів Нововолинського народного історичного музею.*

URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Цікаву інформацію ми отримали з матеріалів історичного музею імені О. Дворницького у Володимир-Волинському щодо умов утримання хворих в земській лікарні м. Володимира [8].

Хворі отримували повноцінне харчування, яке передбачало вживання яловичини, м'яса курей, різноманітних каш, масла, житнього хліба та ін.

Медичний персонал складався зі старшого лікаря, помічника лікаря, двох фельдшерів, аптекаря та його учня. Працювали письмоводитель контори, кастелянша, сторож, кухар, комірник, 2 двірники, доглядач лазні.

Достоюною була заробітна платня персоналу земської лікарні.

### **Видатна Волинянка – дитячий лікар**

В історичному музеї Володимир-Волинського шанують славу волинянку, лікаря-педіатра Олену Миколаївну Хохол, члена-кореспондента АМН СРСР, доктора медичних наук, професора Олену Миколаївну Хохол (1897–1964).

Народилася в містечку Устилуг, що біля Володимир-Волинського, в сім'ї вчителів. Батько викладав українську мову. Пізніше сім'я переїхала в Умань.

Олена на «відмінно» закінчила навчання в гімназії і вступила до Київського медичного інституту. Під час навчання у Києві одним із її наставників був професор Євген Скловський. Саме він у розгромленому після громадянської війни Києві організував молочну кухню для немовлят

«Крапля молока». Скоріше всього саме ця обставина була для Олени Хохол причиною обрати педіатрію.

У 1921 році дипломований педіатр за розподілом повертається до Умані, де завідує Будинком дитини, пізніше створює тут одну з перших в Україні дитячих консультацій, виїжджаючи в села, організовувала там профогляди діток.



У 1925 році переїжджає до Києва, починає займатися науковою роботою, прийшовши асистентом на кафедру педіатрії Київського державного інституту вдосконалення лікарів. Захистила кандидатську дисертацію, стала доцентом. Під час Другої світової війни очолювала медичну частину в Пензенській області. Потім була Москва, посада начальника управління дитячих лікувальних і профілактичних закладів Народного Комісаріату охорони здоров'я СРСР (фото 18).

Фото 18. Член-кореспондент АМН СРСР, доктор медичних наук, професор Олена Миколаївна Хохол

Як тільки звільнили Київ, Олена Миколаївна повернулася додому. 1945 р. захистила докторську дисертацію. Працювала директором лікарні «Охматдит», Інституту педіатрії, акушерства і гінекології. 1946 року Олену Хохол призначили завідувачем кафедри пропедевтики педіатрії, 1950 – кафедри госпітальної педіатрії Київського медичного інституту. У 1958 році Олені Миколаївні присвоюють звання заслуженого діяча науки УРСР.

Олену Хохол обирали членом-кореспондентом Академії медичних наук СРСР. Двічі була депутатом Верховної Ради Української РСР. У складі української делегації вона брала участь у сесіях Генеральної Асамблеї ООН, була членом Всесвітньої Ради Миру [9].

Отже, протягом сторіч медицина на Волині переживала різні часи – були і розквіт, і складнощі, і занепад. Але головне – цей край дав цілу плеяду блискучих лікарів, які зробили в розвиток галузі величезний внесок.

### Список використаних джерел

1. Котис О. Мікроби старого Луцька: як міщани боронилися від епідемій. Сайт «Хроніки Любарта» (дата звернення 17.03.2016).
2. Железняк В. Становлення та розвиток медицини у Волинській губернії наприкінці XVIII – середина XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2014.
3. Дубман Б. Доктор медицини Брунс. *Журнал Житомира*. Режим доступу: <http://zhzh.info/publ/31>. (дата звернення 02.11.2018).
4. Круковська І. М. Медична освіта на Волині. *Велика Волинь: історія освіти і культури* / за ред. М. В. Левківського. Житомир: Вид-во ДЖУ ім. Франка, 2011. С. 376–418.
5. Історія медицини Житомирщини від найдавніших часів до Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Сайт Департаменту охорони здоров'я Житомирської обласної державної адміністрації.
6. Волинь у Першій світовій війні. Сайт «Освіта.-UA». (дата звернення 15.01.2009).
7. Собчук С., Собчук А. Лікарня у спадок. Сайт «Zhytomyr.Travel», (дата звернення 14.11.2017).
8. Тетяна Адамович. Як на Волині лікували 100 років тому: Режим доступу: <https://vidomosti-ua.com/volyn/115566>.
9. Ірина Лесик. Видатні Волинянки: Олена Хохол. Режим доступу: <https://pravda.volyn.ua/vydatni-volyniany-olena-hohol>.

## 20 ЛІТ БЕЗ МИКОЛИ АМОСОВА

Нечай С.  
м. Київ

Цьогоріч 12 грудня минатиме 20 літ, як покинула цей світ непересічна особистість – Микола Амосов. Ще за життя і він багато писав про себе і про багатьох довколо себе, та й про нього писано-переписано чимало. Не хотілося б тут банально переповідати загальновідомі факти з його багатогранного життя, як у тодішній країні, так і в нашій професії, за тих часів і відповідних умов. Внесок його у вітчизняну науку загальновідомий.